

РАЗВИТИЕ НА КОМПЮТЪРНОТО ПРАВО

Публикуван в НАУЧЕН АЛМАНАХ, издание на ВСУ – “Черноризец храбър”, кн. 4, 2003, с. 45.

Напредъкът в областта на съвременните технологии неминуемо дава своето отражение и в правната сфера. Научно-техническото развитие задължава правниците да не изпускат от очи един от основополагащите принципи в правото –изпреварващото действие на правните норми. Този принцип изисква да се отговаря адекватно на провокациите, нахлуващи от предния фронт на съвременната наука. Тук обаче се забелязва типичната за правото синкретичност, която изисква специфичен, комплексен подход за обезпечаване хомеостазиса на правната система.

Проблемите условно могат да бъдат разделени на два вида. Първите са относими към навлизането на нови направления в правната наука, т.е. имат общотеоретичен, философско-правен характер. Вторият вид проблеми са свързани с практическото осъществяване на идеята за въвеждане на регулиращи механизми под формата на специализирани законови актове, както и осигуряване на способности за приложението им, тоест те имат практико-приложен характер.

Първият кръг проблеми е резултат от неизбистреното отношение на правото към съвременната наука и техника. Консерватизмът е бил и остава отличителна черта на правото. В последното не се забелязва особена охота към възприемането на нови проблематики от областта на обществените отношения – относимите към научно-техническото развитие. Смята се, че това са акцидентни отношения, които могат да бъдат подвеждани под съществуващи правни норми. Трудно навлизат в учебно-образователната сфера нови дисциплини, свързани с правната закрила на постиженията на научно-техническия прогрес.

В един момент обаче това негативно отношение ще започне да играе възпираща роля, което несъмнено ще бъде във вреда на самата правна наука. В този смисъл основният въпрос, който според теорията трябва да се реши, е: достатъчно устойчиво и прогресивно явление ли е научно-техническата революция, или се касае до случайно “кривване” на общественото развитие в неопределена посока? Защото ако последното се окаже вярно, песимизмът на правната наука по отношение на обособяващите се нови правни направления, в това число и разглежданото тук компютърно право, би бил оправдан.

Бързото развитие на научно-техническия прогрес и възможните последици, които могат да бъдат както с положителен, така и с отрицателен знак, вече е принудило законодателствата в по-напредналите в икономическо отношение страни да обърнат лице към проблемите. В *Декларацията за използването на научно-техническия прогрес в името на мира и за доброто на човечеството* се казва, че “научно-техническият прогрес е станал един от най-важните фактори в развитието на човешкото общество. Той може да се превърне в решаващ фактор за подобряване на условията на живот на народите и нациите, но също така и да породи сериозни социални проблеми, да заплаши човешките права и основни свободи на индивида. Това налага да се известят основни принципи, които да послужат за база на отделните държави и на международните институции, които създават актове за регулиране на новосъздадените отношения.”

Може да бъдат дадени примери и от други документи: “Информационните технологии влияят върху формирането на обществото на двадесет и първия век. Тяхното революционно въздействие касае живота на хората, тяхното образование и работа, а също взаимодействието между правителствата и гражданското общество. Информационните технологии бързо се превръщат в жизненоважен стимул за развитието на световната икономика. Те дават възможност на частните лица, фирмите и организациите, занимаващи се с предприемаческа дейност, по-ефективно и творчески да решават икономическите и социалните проблеми.”

И още: “Нашата задача се заключава не толкова в стимулиране и съдействие за прехода към информационното общество, но също и за пълната реализация на неговите икономически, социални и културни преимущества. За достигането на тези цели трябва да се работи в няколко основни направления, едно от които е закрилата на правата в областта на интелектуалната собственост по отношение на информационните технологии.” В този дух са и много други международни правни документи.

Въз основа на горното може да се направи следния извод. Средствата, с които днес правото реагира на предизвикателствата на новото технологично време, са обособени основно под формата на авторскоправна и патентноправна материи. Оформили се за пръв път като позитивно право през миналия век (когато се появяват първите норми с договорен характер – Парижката и Бернската конвенции) тези сравнително нови отрасли на правото имат задача да регулират обществените отношения, възникнали като последица от индустриалното развитие на обществото. Тази правна материя непрекъснато се развива и усложнява под натиска на научно-техническото развитие, което, особено

днес, продължава с ускорени темпове. Разви се ядрената енергетика, човекът преодоля земното притегляне и излезе в космоса, отбелязва се поразителен напредък в области като генно инженерство и нанотехнологии. Няма изгледи процесът на технологично преустройство да се забави и спре. Напротив. В този смисъл развитието на новите технологии (компютърните технологии в частност) не е случайно, а закономерно и устойчиво явление. И като такова следва да бъде обхванато от правната наука в неговата пълнота, което от своя страна изисква подетайлното му разглеждане, ако се наложи – диференциацията му, съобразно спецификата на отделни страни от научно-техническата революция. Ясно отграничени днес са обществените отношения, свързани със създаването и използването на компютърните технологии и продуктите, явяващи се техен резултат.

Икономическия просперитет на една държава става все по-зависим от напредъка в областта на “високите” технологии. Изграждането на модерна икономика е, казано на правен език, *conditio, sine qua non* (условие, без което не може) за благоденстващото, проспериращо общество. Този процес е закономерен, което означава, че българската икономика не би могла да се “свърземе” и да стъпи на сигурна база, ако не се създадат подходящи законови условия за развитието на най-новите технологии. В тази връзка е необходимо правната система да осъзнае своята роля за нормативното обезпечаване на този процес. Защото правото е лост, с помощта на който би могло да се даде силен тласък на развитието на научно-техническия прогрес. Нещо повече – без неговата активна намеса не би могло да се осъществи прехода към високотехнологична икономика, която е жизнено важна за България в този момент.

Днес в нашата страна се забелязва тревожно “разтваряне на ножицата” между добрите технически познания и ниската правна култура. Високата компютърна престъпност се дължи не толкова на съзнателното нарушаване на закона, отколкото на неговото незнание (като се изключат някои обективни икономически фактори). Правната култура по отношение на новите технологии днес не е на висотата, каквато се изисква от закона, и това положение има преобладаващо обективен характер. Разбираемо е недоверието, с което се подхожда към новата правна дисциплина, наречена компютърно право. Това се дължи най-вече на невисоката правна култура на всички звена от йерархията, на образно казано – “компютърната интелигенция”. Тук се включват както създателите на компютърните продукти – учени, проектанти, инженери, конструктори, програмисти, информатици, така и на ползвателите на компютърните продукти – всички лица, професионално ангажирани в информационния бизнес, също така и огромната маса потребители на

компютърна техника. Към тях би следвало да бъдат добавени и хората, които в контекста на професионалните си задължения би трябвало да изучават създаващите се правоотношения и да взимат мерки по спазването на закона – съдии, прокурори, следователи, учени от областта на правото, адвокати, юристконсулти и т.н.

Фактичката обстановка днес е показателна за нивото на правната култура и правосъзнанието на горепосочените субекти. Лица, които са задължени да поддържат високо ниво на познание върху горепосочените проблематики, рядко притежават необходимата подготовка. Случва се дори висококвалифицирани специалисти в областта на информатиката или правото искрено да се учудват, когато разберат, че съществува направление в правото, наречено компютърно право.

Обществените отношения, явяващи се последица от развитието на компютърната наука и технология, както вече стана дума, не са случайни, акцидентни отношения, а изискват задълбочено изучаване и въздействие от страна на правото. В този смисъл резонно е да се постави въпроса за развитието на новата правна дисциплина, която да обхваща конкретната проблематика. Компютърното право (*computer law*) е ново направление в правото, която има за предмет регулирането на обществените отношения във връзка със създаването и използването на компютърните продукти, и защитата на правата върху тях.

Какви са основните проблеми, които предстоят за решаване от това ново направление в правото?

Те могат да бъдат условно разделени на два вида – от глобален характер, засягащи съществуването на самото компютърно право като отделно направление в правото. И от локален характер – отделни правни проблеми, които не са приоритет на други правни направления и следва да бъдат решени от самото компютърно право.

От първия кръг въпроси са въпроси от рода например на трудността при определянето на предмета и метода на компютърното право. Оттук – разпокъсаността на правната материя, изразяваща се в липсата на систематика и като следствие – разхвърляността на отделните правни институти из различните правни отрасли. Проблемът е характерен най-вече за континенталната правна система, към която система се числи и българското право. Знае се, че правните отрасли, институти и понятия, включени в нея, се отличават по метода на регулиране, който се определя или в контекста на равнопоставеността между правните субекти – както е например в гражданското право, или в контекста на властническото отношение (както е в административното и наказателното право). Това внася немалко трудности при определяне **предмета** на компютърното право. Днес практика е отделните норми, които имат отношение към

регулирането на компютърните технологии, да бъдат привмъквани в съществуващи законови актове, като в резултат често се получават неочаквани и необясними резултати. Типичен пример може да бъде даден с наскоро обнародваното изменение на Данъчния процесуален кодекс, в чийто *чл. 241, ал.1, т. 8* се прави допълнение: "...както и да проверява основанието за притежаване на компютърните програми, тяхното придобиване и използване." Същото може да се случи и при приемане на промените в Наказателния кодекс, където се предвижда да бъде въведена нова глава – "Компютърни престъпления".

По по-различен начин е уреден въпросът в англо-американската правна система. Характерен момент при нея се явява възможността за обособяване на отделни направления в правото, които се различават по-скоро по **обекта** си на регулиране. Така се реализира възможността да се осъществи една по-голяма диференциация за онези правоотношения, които касаят само отделни групи правни обекти. Реалната изгода от подобно третиране е в по-прецизния поглед върху отделни групи правни явления и съответно – по-ефективното им регулиране.

Доктринерски погледнато, основната група правоотношения, относими към компютърното право, се разглеждат от правото на интелектуалната собственост. Обаче поради прекалено големия си обхват това право не е в състояние да обхване в необходимата дълбочина специфичните правоотношения, които се създават, променят или прекратяват във връзка с прякото прилагане на компютърните технологии в живота. Ето защо е наложително да се създават, наред с традиционните, и нови направления в правната наука, като към тези нови направления спокойно може да бъде отнесено и компютърното право. В този смисъл може да се каже, че компютърното право е едно **обектно ориентирано право**. Отделно от това може да се твърди, че компютърното право е едно **интердисциплинарно право**. Компютърното право не е правен отрасъл, по-скоро за него би следвало да се говори като за отделно правно направление.

Разбира се, авторът е далеч от мисълта да твърди, че времето на класическото деление на отделните правни отрасли отминава. По-скоро тук се "подхвърля" идеята за една, така да се каже, паралелна систематизация, която би довела до допълнително задълбочаване на познанията в една или друга правна област, както е в случая – в областта на правното регулиране на компютърните технологии. От такава систематизация биха имали полза не само специалистите в областта на информатиката, които не познават и не са задължени да познават законите в тяхната пълнота и изчерпателност, а и юристите, които са призвани да обезпечават правата им, и за които би било далеч по-удобно да боравят с

една кодифицирана материя, паралелно със съществуващата – класическата система от правни норми, институти и отрасли.

Друг особен момент е отликата на компютърното право от други правни направления. Както стана дума по-горе, в резултат от научно-техническия прогрес се обособяват нови правоотношения, които нямат аналог в правната реалност. Пример за такива направления може да бъде даден с космическото право, атомното право, а напоследък с така наречените съответно биомолекулярно право, наноправо и т.н. В най-близка корелация с компютърното право могат да бъдат поставени т. нар. кибер-право и интернет-право. Особеното в случая е, че се касае за различаващи се едно от друго правни направления, на които, подобно на компютърното право, тепърва предстои обособяване. В случая е необходимо да се подчертае, че така нареченото интернет-право и кибер-право би следвало да се разглеждат като различни от компютърното право направления. Те регулират отношенията, свързани с комуникациите между компютрите, а не отношенията, свързани с компютрите като устройства сами по себе си. Освен това се очертава и дистанция между кибер-правото и интернет-правото, като първото от тях е по-широко като обхват.

Проблемите не могат да бъдат ограничени единствено в сферата на общия въпрос за необходимостта от съществуване на компютърното право като самостоятелно правно направление. В самата компютърноправна материя се забелязват и могат да бъдат обособени три основни вида отношения, всяко от които поставя за решаване специфични проблеми.

Като първични могат да се разглеждат онези отношения, които са свързани със **създаването** на компютрите като особен вид машини за обработка на информация. Тези отношения попадат под съществуващата **авторскоправна** и **патентноправна** нормативна база. Независимо, че материята е сравнително добре развита и има своята история, с нея не може да се обхване спецификата на компютърната технология, развиваща се по път, различен от този на другите технологии. Пример може да се даде с трудностите около правната закрила на авторските права върху компютърните програми. Този проблем е възлов в компютърното право и от решаването му до голяма степен зависи ефективността на правното регулиране на компютърните технологии. Знае се, че спецификата на компютърния софтуер и по-специално компютърните програми не позволява те да се разглеждат като класически обекти на правото. Например компютърните програми от гледна точка на вещното право са вещи, но вещи с особена физична природа. Те имат нематериален характер, като материални са само носителите, върху които те са записани.

Това създава огромни трудности по осигуряване на правната им закрила, тъй като технологията позволява те – като авторскоправни творби, да бъдат безпроблемно копирани в неограничен брой копия, практически неразличими от оригинала. Някои автори даже споделят опасението, че наближава краят на правото, поне що се отнася до авторското право.

Друг съществен проблем е проблемът за патентоспособността на компютърните програми. Днес в българското патентно право съществува разбирането, че компютърните програми не могат да бъдат самостоятелни обекти на патентното право. Тази позиция като че влиза в дисонанс с някои чужди законодателства, според които компютърните програми са патентоспособни. Този разнотий в разбиранията още повече усложнява режима на правната им закрила. Напоследък се чуват гласове в подкрепа на тезата, че авторскоправната закрила трябва да остане единствената форма на правна закрила. Но пък остава висящ въпросът за осигуряване на надеждни механизми по осигуряването на авторските права. Така че проблемът не може да се смята за решен.

Вторият вид отношения, специфични за компютърноправната материя, са отношенията, свързани с **използването** на компютърните продукти. Те попадат изключително под суверенитета на **гражданскоправната** и **административно-правната** материи, но и тук се забелязват отклонения от съществуващите правни режими, които отклонения трябва да бъдат своевременно фиксирани и регулирани по подходящ начин. Примери могат да бъдат дадени с широкото използване на нелегален компютърен софтуер, чието разпространение се дължи на особения характер на софтуера, главно на възможността да се правят идентични копия на оригинала.

На трето място са онези отношения, които са резултат от неизпълнението на нормативните изисквания. Те налагат вземането на адекватни мерки с цел да се осигури **защитата** на правата върху компютърните продукти. Нарушенията и престъпленията се разглеждат основно от **административното** и **наказателното** право, но и тук се налага да се правят изменения и допълнения на съществуващите норми, за да могат последните да бъдат ефективни. Пример може да се даде с развитието на Интернет и транснационалния характер на отношенията между правните субекти. Световната компютърна мрежа поради своето относително технологично съвършенство е основа на невиджан бум в правоотношенията, по правило между субекти от различни региони на света. Тя гарантира анонимност, а при извършено престъпление това води до ненаказуемост. Не е безизвестно, че новите информационни технологии позволяват извършването на престъпления, които нямат аналог в досега съществуващата система на престъпленията, визирана в

наказателните закони. Тяхната обществена опасност понякога многократно превъзхожда тази на повечето “класически” престъпления. Следователно и тук е необходима навременна и ефективна намеса, на първо място в общотеоретичен план – за избистрянето на новите правни понятия, новото разбиране за противозаконност и съответно – наказуемост.

Що се отнася до втория основен проблем – интегрирането на компютърното право в социалната практика, задачите, които трябва да се решават, следват в общи линии схемата, отразена по-горе.

Днес законодателят, притискан от стремителното развитие на отношенията в тази област, работи “на парче”, като предпочита да рецепира чуждия закон и да го нагажда към нуждите на вътрешното ни законодателство, без да подхожда с нужната философска задълбоченост, а изпълнителната и съдебната власт от своя страна предприемат твърде неадекватни мерки по осигуряване защитата на правата. Типичен пример за неразбиране на проблема са опитите, без да се отчитат конкретните социално-икономически условия и правно-психологически климат в нашата страна, да се прилагат нормите, като се действа силово, поединично, неорганизирано, а под ударите на закона се поставят случайни лица. Подтекстът е ясен – чрез сплашване и “шокова терапия” правните субекти да бъдат принудени да спазват закона.

Едно такова, несъобразено с реалностите, поведение на правораздаващите органи не може да се приеме без резерви. Обществото ни още не е подготвено да изрази към подобни силови интервенции положително отношение. За да бъде законовата инициатива резултатна, е необходимо да се възприеме друг подход. Би било редно да се направи обстоен анализ (поради природата на високите технологии и свързаните с тях правоотношения) най-вече на икономическите особености на страната. Знае се, че България не притежава (с някои изключения) високотехнологични производства, което налага върху правното съзнание да се въздейства най-напред посредством информационни, образователни, възпитателни способности. Не е добра атестация за правото неговите норми да се прилагат силово, след като примерно около 90% от софтуера в страната ни е незаконен.

Правните субекти не са подготвени да възприемат новите правни повели, самите те не се съзнават като правни субекти в правния смисъл на това понятие. Как например да се подходи към деянията на иначе съзнателни граждани, които придобиват софтуер, уверени, че той е безплатен (от типа *freeware*), а се окаже, че софтуерът е платен (*shareware*)? Съществува обръкване в правните режими и понякога дори

за специалист е трудно да се ориентира кое деяние е правомерно, и кое – не.

Отрицателното отношение към компютърните престъпления може да се превърне във вътрешно убеждение след като обективните условия позволят това. Едва тогава може да се очаква примерно придобиването на легален софтуер от потребителите да става посредством законови способности – закупуване, лицензиране, отдаване под наем и други, изрично предвидени в нормите. Една правна норма е ефективна само тогава, когато общественото мнение в преобладаващата си част е настроено положително към нея, когато съществува масово убеждение, че софтуерното пиратство, например, е негативно явление. Тоест, необходимо е да се работи за най-напред за **повишаване на правното съзнание**. Това обаче не може да стане от самосебе си. Необходимо е определени институции да поемат определени отговорности за справяне с тази задача. Такива биха могли да бъдат както средствата за масова информация, така и самата правораздавателна система. Вярно е, никой не бива да очаква от, както “третата”, така и “четвъртата власт”, каквито и да са образователни и информационни инициативи. Древната латинска сентенция *ignorantia legis neminem excusat* (незнаенето на закона не оправдава никого) важи с пълна сила и днес. Ако незнаенето на закона не оправдава никого, това с пълна сила може се твърди за извечните, улягали в продължение на хилядолетия човешки отношения, в резултат на които се налагат разбиранията за добро и зло, правда и неправда, престъпление и наказание. Не е нужно законът да оправдава действията на престъпник, който заявява – не зная убийството да е забранено от закона.

Нещата обаче не стоят така, когато се въвеждат нови правни норми, нямащи аналог в съществуващата теория и практика. Азбучна истина е, че моралът и обичаят са едни от източниците на правото, и че правната норма е само тяхна квинтесенция. Не е разумно да се действа силово, след като е повече от ясно, че в етиката все още не са се обособили онези първични правила, които в последствие да послужат за основа на законови норми. Това може да стане чрез по-нататъшното усъвършенстване на образованието, като по този начин се повишат съответно правната култура и правното съзнание както на създателите, така и на ползвателите на “високите” технологии. Би могло например да се помисли за въвеждането на компютърното право като учебна дисциплина в университети и училища. “Първата лястовица долетя” и у нас. В Софийския университет компютърното право вече се преподава като избираема дисциплина. Предполага се, че и други висши учебни заведения ще последват този пример.

В заключение може да се каже следното.

В процеса на интеграцията на България към Европейската общност се очертават проблеми, които изискват да се подходи към тях не само от позицията на стопанското управление, но още и с необходимата юридическа задълбоченост. Един от тези наболели въпроси е свързан с регулирането на най-бързоразвиващата се област от културата – т. нар. научно-техническа революция. За никого не е тайна, че нейно е определящото значение за икономическото развитие на нашата цивилизация. Нито една регионална икономика не би била конкурентноспособна, ако не съумее да отговори на изискванията на технологичното трето хилядолетие.

Българската икономика не прави изключение. Ето защо е необходимо да се приложат съответни мерки, включително в областта на правното регулиране, за да се даде “зелена улица” на творческия потенциал на нацията, който единствен е в състояние да помогне за преодоляване изостаналостта ни от другите държави на Евросъюза, в който се стремим да се влеем.